

ОСОБЛИВОСТІ ТРАДИЦІЙНОГО НАРОДНОГО ВБРАННЯ ЛЕМКІВ ЗАКАРПАТТЯ (XIX – перша половина XX століття)

Василь Коцан

УДК 391(477.87=161.2'282.2)“18/19”

У дослідженні на основі польового матеріалу, наукової літератури, фондів зібрань етнографічних, історико-культурних та краєзнавчих музеїв області проаналізовано народний стрій лемків Закарпаття. Особливо наведено детальний опис жіночого та чоловічого комплексів вбрання досліджуваного регіону. Основну увагу закладено на деталях крою окремих компонентів народного одягу. Локальної своєрідності сорочкам надавала вишивка, закомпонована в безлічі варіантів орнаментальних композицій. З чоловічого вбрання охарактеризовано сорочки, штани, сукняні куртки, головні убори та взуття.

Ключові слова: одяг, лемки, сорочка, крій, вишивка, спідниця, фартух, пояс, гуня, сірак, хустка, чеpecь, заплітки, намисто, чоловічі штани, шапки.

В исследовании на основании полевого материала, научной литературы, фондовых собраний этнографических, историко-культурных и краеведческих музеев области проанализирована народная одежда лемков Закарпатья. Отдельно представлено детальное описание женского и мужского комплексов одежды исследуемого региона. Основное внимание обращено на детали кроя отдельных компонентов одежды. Локальной своеобразности рубашкам придавала вышивка, закомпонованная в множестве орнаментальных композиций. Из мужской одежды охарактеризованы рубашки, брюки, суконные куртки, головные уборы и обувь.

Ключевые слова: одежда, лемки, рубашка, крой, вышивка, юбка, передник, пояс, гуня, серак, платок, чепец, заплетки, монисто, мужские брюки, шапки.

The research, based on field materials, available literature, and fund collections of ethnographic, historical-cultural and local-history museums of Transcarpathia, analyses the region's folk clothes of the Lemky. The detailed description of women's and men's complexes of raiment of the region under study is separately given. In this description, the principal attention is focused on details of cuts of individual attire components. Chemises' local singularity was imparted by embroidery arranged in many variants of ornamental compositions. Among components of men's costume distinguished scientifically are shirts, trousers, cloth jackets, headgears, and footwear.

Keywords: clothes, Lemky, chemise, cut, embroidery, skirt, apron, belt, *gunia*, *sirak*, shawl, *chepets* (a kind of married woman's headdress), *zaplitky* (fillets), necklace, men's trousers, caps.

Етнографічна група українців-лемків здавна населяла північні й південні схили Низьких Бескид між річками Сяном і Ужем на сході та Попрадом і Дунайцем на заході. Під Лемківщиною розуміють заселену українськими горянами область, розташовану на північних і південних схилах Українських Карпат.

Етнографічний район закарпатських лемків охоплює села правого берега верхів'я р. Ужа (Верховина Бистра, Лубня, Загорб, Стужиця, Ставне, Жорнава, Домашин, Княгиня, Стричава, Сіль, Завосино, Мирча на Великоберезнянщині) та окремі села (Новоселиця, Дубриничі, Зарічево) на Перечинщині. Села лівого берега верхів'я р. Ужа (Ужок, Волосян-

ка, Гусний, Тихий, Сухий) відносимо до бойківсько-лемківсько-долинянського порубіжжя, а села середньої течії р. Ужа (Люта, Вишка, Костринська Розтока, Кострино, Забрідь) — до лемківсько-долинянського порубіжжя.

Жіноче народне вбрання. До комплексу жіночого народного вбрання лемкинь Закарпаття входять коротка сорочка (*опліччя*), спідниця (*кабат*, *фартух*, *біленик*, *ряшенник*), фартух (*катран*, *шури*, *препиначка*, *запиначка*), безрукавка (*візитка*) з фабричної тканини, сукняна безрукавка (*камізелька*), куртка (*лайбик*, *реклик*, *сірак*, *серак*), гуня (*гунча*), хустка, чеpecь, прикраси з бісеру (*монистята*, *бархатки*, *баршанки*,

кризи), постоли (*ходаки, бочкори*), чоботи (*чизми*).

У другій половині XIX ст. в селах Зарічево, Новоселиця Перечинського району поширилися короткі жіночі сорочки (*опліччя*) з домотканого лляного полотна. Навколо горловини, у верхній плечовій частині рукавів та біля манжет сорочки збиралися в дрібні складки. Вишивкою, виконаною «низинкою», «хрестиком», а з 20-х років XX ст. — «гладдю», декорували ошийник (*обшивка*), поздовжній розріз (*розпірка*) пазухи, плечову частину (*плічки*) та манжети. Основним орнаментальним мотивом був ромб, внутрішню площину якого заповнювали хрестами, розетами, квадратами, а з початку XX ст. — стилізованими квітами («ружамми», «трояндами», «ромашками»).

З кінця 20-х — на початку 30-х років XX ст. у лемків Перечинщини поширилися короткі (50–55 см) *опліччя* з короткими рукавами, які завершувалися широкими манжетами. Вишивкою «хрестиком» чи двосторонньою «гладдю» оздоблювали лише манжети. Орнаментальна композиція мала вигляд вузької галузки з дрібних бордових чи червоних квіток та різнокольорових трілісників.

Жіночі сорочки (*опліччя*) дещо відмінного крою та оздоблення були поширені також у лемків Великоберезнянщини. Кроїли сорочки з пілкою-вставкою на спинці, а із 40-х років XX ст. — без неї. До стану сорочки пришивали підшивку (*надшивка*). Передню (нагрудну) частину сорочки збирали (*рямили*) на п'ятнадцять-двадцять ниток, а задню, разом із верхньою плечовою частиною рукавів, — на дві нитки у дрібні складочки (*рями*). Поздовжній розріз (10–15 см) на плечі з правого боку застібали на гудзик. До верхньої частини стану сорочки, поверх морщення, пришивали вузький комірець. Рукави були довгі, широкі, цільнокроєні, морщені навколо манжет на п'ять-шість ниток. З 20-х років XX ст. жіночі сорочки лемкинь Великоберезнянщини почали оздоблювати гачкованими мережками (*штриковані чіпки*) або фабричним мереживом. У другій половині XIX — на початку

XX ст. лемкині Великоберезнянщини декорували свої сорочки вишивкою з геометричних орнаментів, виконаних «низинкою» і «хрестиком». Більшість орнаментальних композицій складалася з геометричних, рідше — геометризаних мотивів: ромбів, напівквадратиків чи трикутників з різноманітними ріжками (*рожки*), вусиками або без них, завиточків, S-подібних мотивів. Наприкінці 20-х — на початку 40-х років XX ст. у вишивці великоберезнянських *опліч* домінували стилізовано-рослинні мотиви. Оздоблення морщеної нагрудної та плечової частин місцевих жіночих сорочок складалося з різноманітних квіткових композицій.

Лемкині заправляли сорочку в домоткану спідницю (*подолок, кабат, біленик, ряшенник*), на поясі призбирану й прошиту нитками. З 20-х років XX ст. на Перечинщині поширилися спідниці з різнокольорової фабричної тканини. Передню пілку з розрізом шили з грубішого полотна. До верхньої морщеної частини спідниці пришивали широкий пояс, а нижню оздоблювали чотирма-десятьма загинками, між якими різнокольоровими нитками вишивали орнаментальні композиції з квіток, стебел та листочків. Низ святкових спідниць, крім передньої домотканної пілки, оздоблювали гачкованою або фабричною мережкою. У другій половині XIX — першій половині XX ст. поверх спідниці жінки одягали фартух (*шури, препиначка, запиначка*). Робочі фартухи шили з домотканого конопляного, а святкові — з вибіленого лляного полотна, оздобленого вишивкою. На початку XX ст. фартухи почали шити з шовку чи атласу. Поверх складок верхньої частини фартуха пришивали довгі пояси. У верхній частині деяких *запиначок* вишивали дрібні різнокольорові квітки (*ружі*), серцевину яких заповнювали дрібними бісеринками або паєтками. Низ фартухів оздоблювали гачкованою або фабричною мережкою (*чіпка*). Спідницю разом із фартухом підв'язували довгим в'язаним вовняним поясом (*опас, плетінка, пасина*) бордового, червоного, рожевого чи зеленого кольорів.

Плетені пояси лемків Закарпаття завершувалися шнурочками з китичками (*биби*) на кінцях. Молоді жінки підперізувалися короткими вовняними поясами, оздобленими шістьма маленькими або трьома великими декоративними гудзиками.

Невід'ємним складником жіночого традиційного одягу лемкинь Закарпаття були безрукавки (*візитки, лайбики, камізелки*) з домотканого сукна, полотна та фабричної тканини. У другій половині XIX — на початку XX ст. лемкині під *гуню*, а з 20-х років XX ст. під сукняну куртку (*сірак*) одягали коротку сіру сукняну безрукавку (*камізелка*). Лемківські сукняні безрукавки вирізнялися вузькою смужкою синього фабричного сукна та машинними швами вздовж контурів горловини, передніх пілок та низу безрукавки. На початку 20-х років XX ст. у лемків поширилися короткі жіночі безрукавки (*лайбики*) з атласної чи оксамитової тканини червоного, бордового, коричневого та зеленого кольорів. Безрукавки декорували пишною вишивкою зі стилізованих рослинних мотивів уздовж вирізу горловини, навколо рукавних пройм, у нижній частині передніх пілок, у верхній та нижній частинах спинки. Наприкінці 30-х років XX ст. у ряді сіл Великоберезнянщини поширилися довгі жіночі безрукавки (*лайбики*) з оксамитової тканини, оздоблені вишивкою з рослинних мотивів, прозорим стеклярусом, паєтками та дрібними бісеринками.

У XIX — першій половині XX ст. верхнім плечовим одягом закарпатських лемків були короткі білі *гуні* (*гунчата*) поперечного крою з довгим ворсом (*кострубами*), кроєні з двох пілок домотканого вовняного полотна. Контури горловини лемківських гунь обшивали трьома шматками червоної оксамитової тканини так, що утворювався товстий шов (*підшийник*). Кінці шматків тканини не зшивали, а зав'язували на бант (*кучері*). З кінця XIX ст. у лемків Великоберезнянщини поширилися сірі (*сиві*) гуні. На початку 20-х років XX ст. під впливом долинян і бойків у лемків набули поширення

короткі сукняні куртки (*сіраки*) з довгими цільнокроєними рукавами.

Волосся жінки заплітали в одну-дві коси, уплітаючи в них стрічки (*заплітки, волічки*) з вовняних ниток бордового, червоного та зеленого кольорів. Коса з уплітками спадала на плечі біля стрічки (*партиці*) з чепця. Обов'язковим елементом вбрання заміжньої жінки був чепець. У лемків Перечинщини побутував розширений доверху так званий *рогатий чепець* (*чепак*), а на Великоберезнянщині поширеними були чепці круглої форми. Низ чепців оздоблювали різнокольоровими фабричними стрічками, гачкованими мережками, бісером, дзеркалами, золотистими дротиками, дрібними паєтками, гудзиками. Завдяки їх комбінуванню формувались орнаментальні смуги. До задньої морщеної частини чепців пришивали довгу (30–60 см) фабричну стрічку (*партиця*), декоровану вишивкою з рослинних мотивів. Голову жінки пов'язували хусткою (*хустя, кестеманча, скорянка*). У молодих жінок хустки були яскравих, у старших — темних кольорів. Найвиразнішим прикладом були хустки, на яких вишивку розміщували на тому куті, що спадав на плечі. Композиція стрічкового орнаменту формувалася з рослинних мотивів. Наприкінці 20-х — на початку 30-х років XX ст. у лемкинь поширилися фабричні хустки (*гарстувки*) та в'язані вовняні хустки (*кестемани*).

Одним з компонентів жіночого вбрання лемків Закарпаття були намиста (*монистята, бархатки, баршанки*). На білому тлі *баршанок* виплітали стилізовані квітки, грона винограду, різнокольорові ромби, скісні хрести з трілисниками. На початку 30-х років XX ст. у ряді лемківських сіл поширилися *драбинки*, верхню частину яких плели у вигляді *кривуль*, а нижню складали довгі петельки (*ряси*) з різнокольорового бісеру, нанизаного на нитку. Окрасою святкового вбрання лемкинь Великоберезнянщини були широкі прикраси з бісеру (*кризи*). Вони мали вигляд напівкруглого коміра, який, спадаючи від шиї, накривав суцільним плетивом груди, плечі та спину.

Світлини до статті В. Коцана *

Чоловіки в народному вбранні.
с. Ужок Великоберезнянського р-ну
Закарпатської обл. 1930-ті рр.

Молода пара в традиційному лемківському
вбранні (реконструкція). 2014 р.

с. Стужиця Великоберезнянського р-ну Закарпатської обл. 1930-ті рр.

* Усі світлини – з архіву В. Коцана.

Жіночий пояс («пасина»). Вовняні нитки, ткання. с. Лубня Великоберезнянського р-ну Закарпатської обл.

Орнаментальна вишивка на чоловічій сорочці. Домоткане полотно, вишивка, низина. с. Ужок Великоберезнянського р-ну Закарпатської обл.

Жіноча безрукавка («лайбик»). Домоткане полотно, оксамит, вишивка, гладь («мотано»). с. Ужок Великоберезнянського р-ну Закарпатської обл.

Орнаментальна вишивка на жіночій сорочці. Домоткане полотно, вишивка, хрестик. с. Ужок Великоберезнянського р-ну Закарпатської обл.

Спідниця («біленик», «ряшеник»). Домоткане полотно, вишивка, гладь («мотано»), мереживо. с. Верховина Бистра Великоберезнянського р-ну Закарпатської обл.

Орнаментальна вишивка («плічки») на жіночій сорочці. Домоткане полотно, вишивка, низина. с. Стужича Великоберезнянського р-ну Закарпатської обл.

Гуня. Вовняні нитки, ткання. с. Стужича Великоберезнянського р-ну Закарпатської обл.

Особливістю *криз* була їх стрічково-ярусна композиція, утворена чергуванням орнаментальних смуг, розмежованих прямими або хвилястими лініями. Певні особливості мала колірна гама лемківських *криз*. Тло плели з червоного, а орнаментальні мотиви — з білого, зеленого, коричневого та червоного бісеру.

У XIX — на початку XX ст. традиційним видом взуття лемків були постолы (*бочкори*, *верпці*) з волової, коров'ячої та кінської шкіри. У постолы одягали онучі або в'язані шкарпетки (*штримфлі*, *фусиклі*), що їх обмотували довгими шкіряними ремінцями (*обуванці*). Лемківські постолы, як і бойківські та долинянські, кроїли зі зрізаним носком та розрізною п'яткою. На початку XX ст. поширилися шкіряні чоботи (*чизми*), а у 20—40-х роках XX ст. як жінки, так і чоловіки почали взувати шкіряні черевики (*топанки*) з високим каблуком.

Традиційний чоловічий одяг. Чоловічий одяг лемків Закарпаття не такий колоритний, як жіночий. Комплекс їхнього одягу складався із сорочки, літніх штанів (*гати*), зимових штанів (*холошні*), шкіряного пояса (*черес*), плечового верхнього одягу, головного убору та взуття.

В основі чоловічого вбрання лемків Закарпаття була сорочка. У XIX ст. довгі сорочки кроїли з двох широких та однієї вузької піл. Наприкінці XIX ст. почали шити сорочки з «плечиками» та відкидним коміром. Єдиним декоративним оздобленням сорочок були загинки (*защипи*) навколо розрізу пазухи. Лише в кінці XIX — на початку XX ст. сорочки поступово почали оздоблювати вишивкою «білим по білому». На початку XX ст. у лемків Великоберезнянщини поширилися довгі чоловічі сорочки, збирані (*морщені*) на п'ять-десять ниток навколо круглого вирізу горловини. Пишно виглядали сорочки хлопців і молодих чоловіків, у яких поєднували поліхромну вишивку з вишивкою «білим по білому». У 20—40-х роках XX ст. чоловічі лемківські сорочки із широким відкладним коміром і вставкою на спинці оздоблювали вишивкою на розрізі пазухи, комірі та манжетах. Насиченістю орнаментальної композиції та колориту ви-

ділялися поздовжні смуги (*нагрудники*) обабіч розрізу пазухи. Розрізняють три варіанти оздоблення *нагрудника*: з двома вузькими орнаментальними смугами, з двома широкими смугами та *сорочки-розвертанки*.

Поясне чоловіче вбрання лемки виготовляли відповідно до функціонального призначення. До роботи одягали штани (*гати*), під якими носили *надраги* чи *пачмаги*. *Гати*, шиті на щодень, були без декоративного оздоблення. Вони на 7—10 см довші за спідні *пачмаги*. Штанини кроїли із суцільного шматка полотна, зігнутого навпіл по довжині. Ширина однієї штанини могла сягати 25—30 см. Між штанинами вставляли прямокутні або трикутні вставки — *клини*. Над вставками робили розріз (*розпірка*), який застібали на білі гудзики та металеві застібки. До верхньої частини *гатеї* пришивали широкий полотняний пояс із мотузкою (*ушивальник*), а донизу штанин могли пришивати полотняні шнурочки (*мотузки*), за допомогою яких *гати* прив'язували до ноги, коли взували постолы або чоботи. У 20—40-х роках XX ст. у лемків Великоберезнянщини побутовували верхні штани (*гати*), що укріплювалися вузьким ременем з волової шкіри, який просовували в хлястики (*псики*). Узимку поверх *гатеї* чоловіки одягали штани з ущільненого домотканого сукна (*холошні*) білого або сірого кольору. Шили їх із ромбовидним клином (*ластка*) між штанинами. У передній частині робили поздовжній розріз (*розпірка*), який застібали на гудзики та металеву застібку. На *холошнях* робили дві прорізнi кишені. До верхньої частини штанин пришивали сімдесят вузьких сукняних хлястиків (*псики*) для просовування ременя. Бічні з'єднувальні шви на штанинах декорували блакитними фабричними стрічками (*лампаси*). Підперізувалися лемки широкими шкіряними ремнями на три-п'ять застібок (*пряжки*).

У XIX — першій половині XX ст. в лемківських селах Закарпаття побутовував чоловічий плечовий безрукавний одяг з домотканого полотна, хутра та сукна. До середини XIX ст.

єдиним чоловічим верхнім одягом лемків Закарпаття були *гуні*. Уже наприкінці XIX ст. у них набули поширення полотняні та сукняні куртки (*сіраки*). Чоловічий лемківський «сірак» відрізнявся від жіночого лише розміром, коміром та нашивками на рукавах. Найчастіше траплялися *сіраки*, пошиті з темно-сірого чи темно-коричневого сукна, з відкидним коміром, чотирма кишнями на передніх пілках. Застібувалися куртки на три-чотири гудзики.

Лемки Закарпаття носили довге волосся. Його розчісували на два боки (на проділ), і воно вільно спадало на плечі. До чоловічих головних уборів лемків належали фабричні капелюхи (*крисані, клібані*) чорного, темно-синього, темно-зеленого, сірого та коричневого кольорів. Їх оздоблювали пір'ям павича, сойки, тетерука, гірського орла, шерстю вепра, різнокольоровими шпильками. Перо, за народним звичаєм, означало юначу силу, відвагу та молодецьку честь. Зимові головні убори (*кучми, ковпаки*) виготовляли з вичиненої шкіри чорного або білого ягняти, вівці чи сірого зайця (хутром назовні). Зсередини зимові шапки підшивали домотканним полотном або сукном, а у верхній частині робили один або два вуха, якими прикривали обличчя, коли було холодно. У лемківських селах Великоберезнянщини чоловіки взимку обмотували голову, шию та вуха довгим шматком сукна чорного, червоного та зеленого кольору, поверх якого одягали капелюх.

До чоловічого взуття лемків належали шкіряні постолі (*бочкори, ходаки*), гумові (*гумаки, гнотованки*), дерев'яники, зроблені зі шкіри, прибитої на дерев'яну підшву. Коли було слизько, «ходаки» підв'язували грубими конопляними мотузками. З початку XX ст.

в лемків Великоберезнянщини поширилися постолі, виготовлені зі шматка товстої гуми.

Із 30–40-х років XX ст. поширилися хромові чоботи (*чизми*) на високих каблуках, з твердими халявами. Під час Другої світової війни в лемківських селах Великоберезнянщини поширилися дерев'яні черевики (*дерев'яники*).

Отже, характерними особливостями традиційного народного вбрання лемкинь Закарпаття були *опліччя* (з довгими чи короткими рукавами, з густо зібраною нагрудною частиною, скісним розрізом пазухи праворуч, геометричною чи квітково-рослинною вишивкою), білі рамлені спідниці (*біленики, ряшеніки*), в'язані червоні чи рожеві пояси, сірі сукняні *камізьелки*, білі гуні з «кучерями» з червоної оксамитової тканини, рогаті чепці, широкі нашійні прикраси з бісеру (*кризи*). Чоловіче вбрання не було менш розмаїтим. Як і в інших етнографічних груп Закарпаття, у лемків у XIX ст. побутували відносно короткі сорочки, а з перших десятиріч XX ст. поширилися довгі сорочки з «плечиками», вишивкою «білим по білому» (початок XX ст.), поліхромними орнаментальними композиціями (20–40-ві роки XX ст.). Лемківські полотняні штани були довшими й вузькими, ніж долинянські, їх лише зрідка оздоблювали вузькими орнаментальними смугами та стряпками в нижній частині. Чоловічий плечовий та верхній одяг бойків і лемків схожий на жіночий. Його виготовляли з полотна, хутра та сукна. До середини XX ст. лемки не шили безрукавок (*лайбики*) із фабричної тканини. Верхнім одягом повсюдно були *гуні*, що їх на початку XX ст. почали витісняти сукняні куртки.